

АКЦЕНТНА НОРМА СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ В СИНХРОНІЇ

Станіслава ДАНИЛЬЧЕНКО (Кіровоград, Україна)

У статті уточнюється статус акцентної норми сучасної літературної англійської мови як складової вимовної норми. Висвітлено її мовний і соціо-історичний аспекти та систематизовано сутнісні характеристики акцентної норми.

Ключові слова: вимовна норма, акцентна норма, кодифікація, акцентна структура слова, акцентний тип.

The status of accentual norm of contemporary standard language as part of pronunciation norm is defined in this paper. Linguistic, socio-historical aspects and essential characteristics of accentual norm are inventoried.

Key words: pronunciation norm, accentual norm, codification, word accentual structure, accentual type.

Словесний наголос/СН як особливий просодичний засіб, що організує слово та виділяє його певний склад/склади, підлягає динамічному розвитку в часі [13] та просторі поліетнічної англійської мови [16]. Саме ця сутнісна риса словесного наголосу пояснює постійну увагу дослідників до проблем акцентології англійської мови.

У наукових працях вивчались функції СН, його акцентні типи та моделі (Г.П.Торсуєв, Г.Н.Васильєв), акцентно-ритмічні моделі інноваційних складних слів (В.О.Бондаренко), закономірності розподілу наголосу в багатоскладових словах різних функціональних стилів (І.І.Вольфсон, Н.Г.Лаврентьєва), тенденції розвитку акцентної структури складних слів (Т.В.Мошніна), динаміка акцентної структури слова в американському варіанті англійської мови (Т.О.Дацька), акцентна варіативність в діахронічному аспекті (Є.І.Єнгель), акустичні характеристики СН і специфіка їхньої взаємодії у наголошеній та ненаголошеній позиціях (Т.О.Бровченко), акцентні варіації в американському та британському варіантах англійської мови (В.І.Артемів, Т.Вєрг). Однак, дотепер відсутнє загальноприйняте визначення акцентної норми та частково висвітлені її провідні ознаки.

Мета статті полягає у виокремленні та систематизації сутнісних характеристик акцентної норми сучасної літературної англійської мови. Досягнення поставленої мети вимагає вирішення наступних завдань: уточнення статусу акцентної норми та її взаємозв'язку з кодифікацією, виведення типології ознак акцентної норми.

Норма є обов'язковим атрибутом будь-якої літературної мови [5: 5]. Норма введена до парадигми лінгвістичних досліджень у працях представників Празького лінгвістичного гуртка Б.Гавранєка, В.Матезіуса, Й.Вахека, А.Едлічки, які розглядали її як внутрішньомовну категорію, наголошували на її об'єктивному характері, відзначали особливості співвідношення норми з узусом [6: 339]. Відштовхуючись від сосюрівської ідеї про протиставлення мови й мовлення, Е.Косеріу першим запропонував дихотомію „система – норма” й обґрунтував лінгвістичний характер норми [10: 147].

На часі існує низка визначень мовної норми, в основу яких закладені різні сторони та характеристики цього складного поняття. Мовна норма може бути визначена як чинні в певний час в певному мовному колективі та обов'язкові для всіх членів колективу засоби мови [8: 8; 5: 56], як загальноприйнята в певній мові реалізація можливостей системи [2: 21], як сукупність стійких, традиційних реалізацій мовної системи, відібраних та закріплених у процесі суспільної комунікації, як сукупність правил/регламентацій, що впорядковують використання мовних засобів в мовленні індивідів [1: 42]. Окрім того, мовна норма має дві сторони вираження: *імпліцитну*, коли вона виступає у вигляді зразка, або, точніше, текстів, які вважаються зразковими, та *експліцитну* [8: 11], яка формулюється для носіїв мови в кодифікації. Остання охоплює фіксацію об'єктивно існуючої мовної норми, сформульованою

у вигляді правил в авторитетному лінгвістичному виданні, та адресована всім членам мовного колективу [8: 11].

Складність виведення адекватного визначення норми зумовлена двобічною сутністю норми – її взаємовідносинами з системою та узусом [11]. Р.Р.Каспранський описує співвідношення мовної системи та норми у вигляді двох кіл: внутрішнє коло символізує систему, а зовнішнє – норму, при цьому вихід із системи на рівень реалізації можливий лише через сферу норми [9: 12]. Норма внутрішньо зумовлена системою мови, і з усіх мовних можливостей, закладених в системі, в нормі реалізується лише їхня незначна частина [2: 21]. Мовна норма ґрунтується на узусі, мовленнєвій звичці [4]. Кодифікована мовна норма офіційно узаконює узус (або в деяких випадках не приймає його).

Типом мовної норми є *вимовна норма*, одне із загальновідомих визначень якої описує її як оброблену вимовну форму єдиної літературної мови, що підкоряється певним законам та правилам, і тому прийнята (імпліцитно) в певному мовному колективі [18: 44]. Існують різні терміни на позначення норми на рівні звукової будови мови. Для вітчизняної лінгвістичної традиції загальноживаними є «*орфоепічна норма*», «*літературна вимова*», в зарубіжній традиції частіше використовується термін «*вимовний стандарт*»/“*pronunciation standard*”. Часто ці терміни вживають синонімічно [18].

Вимовна норма інкорпорує два близьких, але не ідентичних поняття – *орфоепію* й *орфофонію* [5: 27]. *Орфоепія* охоплює правила, що визначають нормативний фонемний склад слів, а *орфофонія* – правила вимови алофонів фонем [5: 27]. Однак звукові характеристики усного мовлення включають не тільки фонемний склад і реалізацію алофонів у конкретних позиціях, а також наголос та інтонацію [3]. З цього випливає, що вимовна норма є складнішим утворенням, вона включає в себе не тільки еталони сегментних, а також супрасегментних одиниць звукової будови певної мови та правила їхнього вживання.

Предметом нашого дослідження є сутнісні характеристики *акцентної норми/АН*, яку тлумачимо як складову вимовної норми, що описує оформлення акцентних структур мовних одиниць: слів, словосполучень та речень. У зв'язку з розрізненням двох функціональних типів наголосу: словесного й фразового [17], АН охоплює еталони акцентних структур слів та правила їхнього вживання, а також правила акцентуації словосполучень і речень. Акцентна норма включає один або декілька можливих способів акцентного оформлення одного й того ж слова, зумовлених певною мовною системою та прийнятими в мовленні на певному історичному етапі розвитку відповідної мови та суспільства, що її використовує [13: 4].

Найбільш експліцитною та об'єктивною формою акцентної норми, як і будь-якої мовної норми, є її *кодифікація*, яка має ретроспективний характер по відношенню до «*живої*» АН, що функціонує в усному літературному мовленні в синхронії. Кодифікована акцентна норма являє собою сукупність еталонних реалізацій, що була піддана свідомій фіксації, детальному опису та представлена у вимовних словниках [13: 4].

Виводячи типологію ознак акцентної норми, слід виходити з того, що норма має *об'єктивний*, тобто власне мовний, та «*суб'єктивний*», або соціально-історичний, аспекти [12: 559]. *Об'єктивний (власне мовний аспект)* акцентної норми включає характеристики нормативних реалізацій акцентних структур мовних одиниць. Під *акцентною структурою слова*, услід за Г.П.Торсуєвим, розуміємо певне співвідношення складів слова за компонентами та ступенями наголосу [17: 9]. Узагальнено акцентні структури слів можна представити у вигляді *акцентних типів*, які описують моделі розподілу місця та ступеня наголосу в словах, найбільш властиві певній мові [Там само]. Відтак, АН визначає набір еталонних реалізацій акцентних типів та структур слів, і її власне мовні ознаки можна вивести з сутнісних характеристик мовних знаків, найбільш загальними з яких у мовній синхронії вважаються *константність* та *варіативність* [18: 46]. Варіативність є онтологічною рисою мовних одиниць, а процес варіювання забезпечує поступовий перехід від старої якості до нової, тобто є необхідною умовою мовних змін та, у глобальному розумінні, мовної динаміки [18: 43]. Опис власне мовного аспекту акцентної норми вимагає представлення інвентарю акцентних типів та структур слів як єдино можливих або таких, що

мають варіанти, побудовані згідно з акцентними закономірностями мови. Остання характеристика зумовлює *системність* акцентної норми [13: 5].

«Суб'єктивний» (соціо-історичний аспект) акцентної норми пов'язаний з її прийняттям та усвідомленням мовною спільнотою, що її використовує. Цій стороні акцентної норми, на нашу думку, властиві наступні ознаки: *селективність, стабільність, динамізм, соціальність* кожна з яких у свою чергу складається з певних субординативних ознак.

1. Селективність АН виявляється у тому, що норма здійснює вибір/відбір еталонних реалізацій по відношенню до структурних потенцій мови та їхніх реалізацій в узусі [12: 560]. Селективність включає *аксіологічність, еталонність, уніфікованість, правильність, обробленість, культивованість та імперативність*.

Аксіологічність норми була запропонована Степановим Г.В. [16: 19] і полягає в тому, що відбір акцентних моделей передбачає, в першу чергу, їхню ціннісну характеристику.

Еталонність АН полягає в тому, що норма є зразком, ідеалом [8: 10; 5], який повинні наслідувати мовці. Успішна реалізація цієї ознаки сприяє культурі мовлення та майбутньому розвитку звукової системи мови [5], крім того, правильне вживання акцентних моделей є показником високого соціального статусу. *Уніфікованість* як ключова ідея напряму прескриптивістів виражається в стандартизації акцентних моделей, протистоянні ідеї стихійного, ненормованого розвитку АН. Ця риса тісно пов'язана з *обробленістю* АН, тобто з відповідністю певним правилам, що є результатом цілеспрямованої діяльності фахівців з відбору найбільш оптимальних акцентних реалізацій нормативного акустичного складу слів [15: 93]. *Правильність* АН ґрунтується на історичній мовній традиції, втіленій в нормі [15: 563], і джерелом правильності для неї постає мова творів письменників, ЗМІ, дані анкетного та живого опитування, наукові дослідження [11].

Культивованість акцентної норми зумовлюється авторитетністю джерел, що її впроваджують в суспільно-комунікативні практики: ЗМІ, закладів освіти, представників елітарної культури етносу [1: 43; 7: 42]. *Імперативність* [4], або загальнообов'язковість АН, полягає у використанні її кодифікованого корелята як зразка, якому мовці підпорядковують свою вимову [13: 4]. Імперативність АН виявляє різну інтенсивність, залежно від сфери комунікації, різних історичних умов, зокрема, певну роль може грати наявність співіснуючих можливостей реалізації, недостатньо диференційованих для носіїв норми [12: 563].

2. Стабільність АН включає такі ознаки: *історична стійкість, традиційність, консерватизм (обмежена варіативність), відносна територіальна одноманітність* [11].

Стійкість акцентної норми в історичному плані дає можливість підтримувати наслідування в акцентному оформленні слів певної мови [13: 5]. Крім того, вона об'єднує покоління мовців, оскільки норма забезпечує наступність культурних та мовних традицій [11]. Проте ця ознака є відносною [Там само], оскільки мова розвивається, допускаючи зміни норми, а відтак, збереження акцентною нормою своєї якості при поступових змінах її окремих правил передбачає періодичне її уточнення, а інколи і перегляд [15: 93]. Провідним способом збереження АН є навчання літературної вимови [13: 5].

Традиційність АН реалізується наявністю найстійкіших, закріплених традицією акустичних засобів [5: 13; 11].

Консерватизм АН спрямований на збереження засобів та правил її вживання, накопичених у певному суспільстві попередніми поколіннями, що забезпечує зрозумілість мовлення [11].

3. Динамізм АН полягає в тому, що акцентна норма може змінитися в межах системи за умови появи нових норм, що поступово витісняють старі, під впливом екстралінгвістичних чинників. Змінність полягає у використанні можливостей, наданих системою, в залежності від учасників, сфери, умов та цілей комунікації [14].

4. Соціальність акцентної норми, як і будь-якої мовної норми, полягає в регулюванні індивідуальної мовленнєвої поведінки [9: 12] та обслуговуванні потреб суспільства найбільш придатними засобами, відібраними та закріпленими в мовленні носіїв мови. Вона включає такі ознаки: *усвідомленість, загальноприйнятність та досяжність*.

Усвідомленість АН, у поєднанні з її *загальноприйнятністю* суспільством виявляється у свідомому визнанні її носіями певної мови як єдино правильної та можливої норми [9: 11; 8:

4; 13: 4; 12: 551]. Мовне спілкування як найприродніша форма суспільної поведінки може бути ефективною лише тоді, коли всі дії будуть відповідати загальноприйнятим нормам в широкому значенні і мовним нормам в першу чергу [9: 11].

Досяжність АН виявляється в наявності в нормі тільки таких правил, які дозволяють їй бути засвоєною всіма користувачами певної літературної мови [Там само].

Таблиця 1.

Аспекти та ознаки акцентної норми

№	Аспект акцентної норми	Ознаки акцентної норми
1.	Власне мовний	1.1. Константність
		1.2. Варіативність
		1.3. Системність
2.	Соціо-історичний	2.1. Селективність:
		2.1.1. Аксіологічність
		2.1.2. Еталонність
		2.1.3. Уніфікованість
		2.1.4. Правильність
		2.1.5. Обробленість
		2.1.6. Культивованість
		2.1.7. Імперативність
		2.2. Стабільність:
		2.2.1. Історична стійкість
		2.2.2. Традиційність
		2.2.3. Консерватизм
		2.3. Динамізм
2.4. Соціальність:		
2.4.1. Усвідомленість		
2.4.2. Загальноприйнятність		
2.4.3. Досяжність		

Відтак, акцентна норма як частина мовної норми охоплює власне мовний та соціо-історичний аспекти. Власне мовний аспект характеризується константністю, варіативністю та системністю. Соціо-історичний аспект виявляє селективність, стабільність, динамізм, соціальність, причому кожна з цих ознак включає субординативні ознаки [Див. табл. 1.].

Соціо-історичному аспекту акцентної норми властиво значно більше ознак ніж її власне мовному аспекту, що пояснюється впливом великої кількості екстралінгвістичних чинників на норму. Перспективою подальшого дослідження вважаємо опис виокремлених аспектів та ознак акцентної норми на прикладі британського та американського варіантів англійської мови.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Блиндус Е. С. Об этапности развития нормы / Е. С. Блиндус // Нормы реализации. Варьирование языковых средств : мезвуз. сб. науч. тр. [редкол. : Р. Р. Каспранский (отв.ред.) и др.]. – Горький : ГГПИ им. М. Горького, 1983. – С. 41–48.
2. Богданова Н. В. Живые фонетические процессы русской речи : учеб.-метод. пособ. по современному русскому лит-му языку / Н. В. Богданова. – СПб. : Филологический факультет СПбГУ, 2001. – 186 с.
3. Бондарко Л. В. Звуковая система языка и произносительная норма [Електронний ресурс] / Л. В. Бондарко. – Режим доступу до статті : <http://www.speech.nw.ru/regions/Articles/bondarko.html>.
4. Валгина Н. С. Понятие вариантности и её истоки [Електронний ресурс] / Н. С. Валгина. – Режим доступу до статті : <http://www.hi-edu.ru/x-book050/01/title.htm>
5. Вербицкая Л. А. Русская орфоэпия / Людмила Алексеевна Вербицкая. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1976. – 124 с.
6. Гавранек Б. Задачи литературного языка и его культура / Богуслав Гавранек // Пражский лингвистический кружок. – М., 1967. – С. 338–377.
7. Гавранек Б. Задачи литературного языка и его культура. Пражский лингвистический кружок. / Сб. статей. – М.: Прогресс, 1967. – С. 310–374.
7. Горбачевич К. С. Вариантность слова и языковая норма: на материале современного русского языка / Кирилл Сергеевич Горбачевич. – Л. : Наука : Ленингр. отд., 1978. – 238 с.
8. Ицкович В. А. Языковая норма / Виктор Александрович Ицкович. – М. : Просвещение, 1968. – 94 с.

9. Каспранский Р. Р. Проблемы нормы и нормативности в языкознании / Р. Р. Каспранский // Проблемы нормы и вариативности в реализации высказывания. – Горький, 1990. – С. 3–15.
10. Косериу Э. Синхрония, диахрония и история. (Проблема языкового изменения) / Эут Косериу // Новое в лингвистике. – М., 1963. – № 3. – С. 143–343.
11. Крысин Л. П. Современная литературная норма и ее кодификация [Электронный ресурс] / Л. П. Крысин // Электронный образовательный журнал Имидж № 5. Гуманитарное образование в школе: теория и практика. – Режим доступа до статті : http://image.websib.ru/05/text_article.htm?233
12. Общее языкознание. Формы существования, функции, история языка / [отв. ред. Б. А. Серебренников]. – М. : Наука, 1970. – 604 с.
13. Попов В. С. Динамика акцентных норм современного немецкого языка : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 "Германские языки" / В. С. Попов. – М., 1979. – 21 с.
14. Прокутина Е. В. К вопросу о языковой норме [Электронный ресурс] / Е. В. Прокутина. – Режим доступа до статті: http://tgspra.ru/info/old/konfer_an_yaz/vistuplen.html
15. Раевский М. В. Опыт определения понятия "произносительная норма" / М. И. Раевский // Нормы реализации языковых средств. – Горький : ГГПИ, 1986. – С. 90–95.
16. Степанов Г. В. О двух аспектах понятия языковой нормы / Г. В. Степанов // Методы сравнительно-сопоставительного изучения романских языков. – М., 1966. – 179 с.
17. Торсуев Г. П. Вопросы акцентологии современного английского языка / Геннадий Петрович Торсуев. – М.-Л. : АН СССР, 1960. – 91 с.
18. Шахбагова Д.А. Фонетическая система английского литературного языка – целостность, устойчивость, вариативность: Дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.04. – М., 1986. – 425с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Станіслава Данильченко – викладач кафедри практики германських мов Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: актуальні проблеми фонетики і фонології сучасної англійської мови.